

Nagy Károly Zsolt

Látványosságként – kirakatban. Az 1Kor 4,9 használata a Rákosi-korszak református teológiájában*

Kivonat

Az 1945 után Magyarországon kiépülő kommunista államhatalommal történő kiegyezést az egyházi vezetők úgy értelmezték, hogy Isten megítélte az egyházat a korábbi politikai rendszerben elkövetett bűnei miatt, ám most, a kommunizmuson keresztül a szolgálat egy új útját nyitja meg az egyház előtt. Az egyháznak el kell fogadnia Isten büntetését, és, alávetve magát a kommunista hatalomnak, az új társadalom építését kell szolgálnia. A kommunista hatalom egyházüldözése és ateizmusa miatt azonban ezt a narratívát nehéz volt elfogadtatni az egyház tagjaival és a külföldi egyházak közvéleményével egyaránt. A tanulmányban a kommunikáció rituális elméletének segítségével a hatalom kiszolgálásának teológiai narratíváit, köztük az 1Korintus 4,9 egy sajátos alkalmazását vizsgálom. Kérdésem az, hogy az egyházvezetés teológiai tévedésekre épülő narratívájának elfogadása kizárólag a diktatúra körülményeire vezethető-e vissza, vagy a kommunikációelmélet segítségével árnyalhatjuk ezt a képet. Meglátásom szerint a múlt teológiai gondolkodása mögötti erővonalak megismerése a jelen teológiai munkáját is segíti, különösen a hatalommal való viszonyra történő reflexióban.

Abstract

The accommodation with the communist regime that emerged in Hungary after 1945 was interpreted by church leaders as God judging the church for its sins under the previous political system, but now, through communism, He is opening a new way of ministry for the church. The church must accept God's punishment and submit to communist dictatorship in order to build a new society. However, the persecution and atheism of the communist state made this narrative difficult to accept, both for church members and in the public opinion of churches abroad. In this paper, I use ritual theory of communication to

---

* A tanulmány az Újszászy Kálmán Református Örökség Kuratóriuma támogatásával készült.

examine theological narratives of serving the authorities, including a particular application of 1 Corinthians 4:9. My question is whether the acceptance of a narrative of church leadership based on theological errors can be traced back to the circumstances of the dictatorship alone, or whether communication theory can help us to see nuances in this picture? In my view, understanding the lines of force behind the theological reflection of the past also helps the theological work of the present, especially in reflecting on the relationship of the state to power.

Az olvasó számára talán meglepő lehet, hogy tanulmányom alcímében egy szentírási textussal kapcsolatosan a használat fogalmát alkalmaztam. Nem szoktuk meg ezt a szóhasználatot, hiszen valaminek a használata az illető instrumentalizációját jelenti, Isten igéjének instrumentalizációját pedig teológiaiag helytelenítjük. Az ember nem használhatja Isten igéjét, kiváltképp nem saját céljainak elérésére, legyenek azok bármely nemesek és kegyesek. Viszonyunk az igéhez ennek sokkal inkább a fordítottja: benne keressük Isten szavát, alávetjük magunkat és engedelmeskedünk neki, azaz nem mi használjuk őt, hanem engedjük, hogy ő alakítson és használjon bennünket. Ez az elmélet. A gyakorlat azonban azt mutatja, hogy az egyház – különösen olyan krízisekkel terhelt időszakokban, melyekben átmeneti állapotba kerül, s nem csupán a megszokottként megélt valósága, de a világértelmezésének alapjait jelentő igeértelmezése is megrendül – hajlamos teológiaiából „teologizáló” üzemmódba váltani. Ilyenkor az adott helyzet célracionális értelmezésére és erre válaszként adott döntéseinek legitimitásjára használja az igét, majd erre a legitimitásra hivatkozva az ige célracionális értelmezésének mint egyedül helyes értelmezésnek belátására és az annak való engedelmesre próbálja kényszeríteni az egyház tagjait.

Hasonló folyamat játszódott le a Magyarországi Református Egyházban is a Rákosi-korszakban. 1945 után az egyház folyamatos térvesztést élt át. A kényszerű és kárpótlás nélküli földosztás és az államosítás megrendítette anyagi bázisát. Az egyházi sajtó felszámolása, az egyesületek feloszlatása, az iskolák államosítása és az iskolai kötelező hittan eltörlése szétverte a létfontosságú kommunikációs és szocializációs színtereit. Ravasz László lemondásával, majd helyére Rákosi saját jelöltjeként Bereczky Albert állításával – ezzel párhuzamosan Lázár Andor helyére Kiss Roland főgondnoki tisztségbe helyezésével – az egyház felső vezetésének megtörése is elkezdődött, ami az 1952-es egyházmegye-rendezéssel vált gyakorlatilag az esperesi szintig teljessé. Ettől kezdve a kommunista hatalom a saját vezetőin keresztül tudta ellenőrizni a református egyházat.

A politikai, gazdasági, társadalmi átrendeződést az egyház belső életének átrendeződése kísérte. Az Egyetemes Konvent Elnökségi Tanácsának – vagyis a

négy magyarországi egyházkerület püspökeinek és főgondnokainak – aláírásával, de lényegében Bereczky Albert tollából 1950 decemberében, az egyház hivatalos lapjában, a *Református Egyházban* megjelent *Testvéri izenet*, majd az 1952-es *Misz-sziói szabályrendelet* a végletekig szabályozta és korlátozta az egyház mozgásterét: tulajdonképpen szűkebb keretek közé szorította azt, mint az egyház és az állam között megkötött 1948-as egyezmény – a templom falai közé. Ezzel párhuzamosan a hagyományosan „többszólamú” református teológiai gondolkodásban minden más hangot kiszorított a Bereczky – és a köré gyülekező teológusok, elsősorban Victor János – által kidolgozott „keskeny út teológiája”. Az elnevezés megrévesztő, hiszen nem egy jól kidolgozott rendszerről van szó, hanem olyan egymásra épülő érvek láncolatáról, melyre különböző helyzetekhez igazodva különböző bizonyítékok segítségével lehetett egy retorikai konstrukciót építeni. Bereczky gondolatmenetének lényege az a felismerés, mely szerint:

a) Az egyház és az ország jelen állapota Isten igazságos ítélete a múltban elkövetett bűnökért. Isten megítélte a múltat, és megítélte az egyházat, mert az egyház „nem mert Istentől látást kérni, és nem mert Istentől közelgő ítéletét tisztán és világosan meghirdetni”.¹ Ez lett volna az egyház prófétai szolgálata, de miután ezt nem töltöttük be, „a szabad és engedelmes prófétai szolgálathoz múltunk miatt elveszítettük az erkölcsi alapot és ezt csak részletes, mentegetőzésmentes és valóságos összetörettetésünkig menő bűnbánattal könyöröghetjük ki Istentől”.²

b) Az egyháznak ugyanakkor hálával kell tudomásul vennie, hogy Isten az ítélettel nem elpusztítani, hanem magához téríteni akart bennünket.

c) Ezért az egyház egyetlen magatartása az ítélettel kapcsolatban csak a közösségi bűnbánat lehet. Mint egy helyen írta: „...megmaradásunknak egyetlen útja komolyan és őszintén bánni, amit tettünk és amit mulasztottunk, és Isten keze alatt megalázkodva és a minket verő kézre engedelmesen ráhajolva elfogadni az ítéletet, elfogadni sorsunkat...”³

d) Isten kegyelme az, hogy az új társadalmi rendben újrakezdhetjük az életünket, ezért ebben a rendben őt kell szolgálunk. A bűnbánat része az Isten ítéleteként előállt új hatalmi helyzet elfogadása, az, hogy az egyház felajánlja magát az Istennek az új társadalmi rendben és az új politikai hatalmon keresztül kinyil-

¹Bereczky Albert: Az egyház adóssága. In: uő: *Két ítélet között*. 2. köt. Evangéliumi Megújulás Munkaközössége, Budapest, 1947, 255.

²Bereczky Albert: Mindent! In: uő: i. m. 290.

³Bereczky Albert: Mit akarunk? Az Országos Református Szabad Tanácson elhangzott elnöki megnyitó. In: uő: i. m. 276.

vánított céljai és tervei számára eszközül.⁴ Ez pedig lényegében ugyanazt jelenti – pontosabban: már tartalmazza azt a gondolatot –, amit az '50-es években már sokkal nyíltabban hirdetett: az egyház számára a szolgálat – vagyis: „megmutatni azt, hogy a keresztyén ember jó és hasznos ember [...] és hogy egy újjáépülő társadalomnak ígéretes ajándéka az ilyen keresztyénekből álló egyház”⁵ – az egyetlen keskeny, de járható útja annak, hogy só és világosság legyen a kommunizmus felé haladó népi demokráciában.

Mint minden identitásalapú közösségnek, úgy a református egyháznak is folyamatosan szüksége volt (és van) olyan társadalmi ügyekre, melyeken keresztül értékrendjét fel tudja mutatni, küldetését meg tudja élni, és ezekkel összefüggésben a társadalom előtt létjogosultsága mellett tud érvelni. A reformátusság számára története során ilyen ügy volt a vallási és nemzeti szabadság, ezzel összefüggésben a Habsburg-ellenesség és a szabadelvű politikai gondolkodás, vagy az anyanyelvi művelődés. A kiegyezést és az egyházpolitikai küzdelmek időszakát követően ezek egy része „kifutott” az egyház lába alól, hangoztatása időszerűtlenné vált, a két világháború között pedig a szabadelvű, liberális politikai – és teológiai – gondolkodástól az egyház fokozatosan a konzervativizmus felé fordult.⁶ Ugyanekkor egyre hangsúlyosabbá váltak olyan, az egész társadalmat foglalkoztató ügyek, mint a földkérdés és a kiscgazda életmód, az egyre erősödő munkásosztály és az „egyke”, Trianon következtében megfogalmazott „nemzeti sorskérdések” és ezek összefüggésében is a szociáldemokrácia problémája. 1945, de kivált 1948 után ezeket a kérdéseket a diktatúra kisajátította, érdemi párbeszéd folytatására pedig nem volt lehetőség.

Ahogy a diktatúrában megszűnt az egyház autonómiája, az egyház pedig – legalábbis hivatalosan és a felső vezetés szintjén láthatóan – feladta szellemi önrendelkezését is, elveszítette annak lehetőségét, hogy maga válassza ki azokat a társadalmi kérdéseket, ügyeket, melyekben a korábbiakhoz hasonlóan megnyilvánulhat. Ezeket az ügyeket a hatalom jelölte ki, a megnyilvánulás pedig az egyház számára kényszerré vált, s különösen a most tárgyalt korszakban ezeken a megnyilvánulásokon keresztül nem annyira értékrendjét és küldetését, hanem a hatalomhoz való viszonyát – elvárt módon: a hűségét – volt kénytelen artikulálni. A diktatúra jellemrajzához pedig az is hozzátartozik, hogy a kommunista hatalom számos olyan ügyet jelölt ki, melyek korábban is fontosak voltak számára – például

⁴Bereczky Albert: „Kész minden, jertek el.” In: uő: i. m. 262.

⁵Bereczky Albert: *A keskeny út. Igehirdetések, előadások, cikkek*. Református Egyetemes Konvent Sajtóosztálya, Budapest, 1953, 323.

⁶Hatos Pál: A magyar protestantizmus és eszmei fordulata Tisza Istvántól Ravasz Lászlóig. *Múltunk*, 16 (2005/1), 89–117.

a kiszegda társadalom ügye –, de hűségét éppen azzal kellett bizonyítania, hogy korábbi álláspontját felülvizsgálva azzal olykor teljesen ellentétes véleményt kellett megfogalmaznia.

Az új ügyek között több olyan is volt, melyek az új hatalom számára voltak fontosak, így például a kommunista Kína nemzetközi elismerése, Nyugat-Németország „újrafelfegyverzésének” kérdése és a fasizmus feltámasztásának narratívája. Voltak ugyanakkor az egyházat közvetlenebbül érintő ügyek is, mint például a szocialista társadalom szolgálata az új világrend építésében: idetartozott a mezőgazdaság szocialista átszervezése, vagyis a kollektivizálás egyházi támogatásának kérdése is, valamint a békeszolgálat. Témánk szempontjából az aktuális ügyek közül a koreai háború kérdése a legfontosabb, mely a hidegháborús időszakban, mint annak első fegyveres konfliktusa, a kétpólusú világrend kikristályosodásának egyik jelentős epizódja volt, s az egyházak ezzel párhuzamos polarizálódásában is fontos szerepet töltött be.

Eseménytörténet⁷

1950. június 25-én az Észak-koreai Néphadsereg – kínai és szovjet támogatással – behatolt az északi szélesség 38. fokán haladó délkörtől délre fekvő Koreai Köztársaság területére. Az ENSZ Biztonsági Tanácsa az észak-koreai lépést invázióknak tekintette, azonnal fegyverszünetre szólította fel a feleket, majd két nap múlva döntött egy nemzetközi ENSZ-kontingens felállításáról és kiküldéséről, amelynek 90%-át az Amerikai Egyesült Államok biztosította, és engedélyezte a csapatok kiküldését az északi támadás visszaverésére. Két héttel később, az alig két évvel korábban, 1948-ban megalakult Egyházak Világtanácsának (EVT) Torontóban ülésező Központi Bizottsága szintén elítélte az észak-koreai agressziót, és üdvözölte az ENSZ beavatkozási szándékát.

A református egyházi sajtó élénken reagált a háború hírére és az EVT állásfoglalására – nem csoda, hiszen ekkor már a magyarországi sajtó egyik központi témája is a „békeharc” volt. A Szovjetunió védelme alatt létrehozott és működtetett „A Béke Hívei Világkongresszusa Állandó Bizottsága” 1950. március 21-én

⁷ Az eseménytörténet összefoglalásában Lányi Gábor kutatására támaszkodtam. Lásd: Lányi Gábor: Hungarians and Koreans in the “Religious Cold War”: Political Instrumentalization of the Reformed Church in Hungary’s Ecumenical Activity in the Early 1950s. In: Park, Gyeong Su – Kovács, Ábrahám (eds.): *Reformed Legacy in Korea and Hungary: Religious, Cultural and Theological Approaches*. Debreceni Református Hittudományi Egyetem – Presbyterian University and Theological Seminary Press, Debrecen – Seoul, 2022, 193–234.

jelentette meg⁸ a hazai sajtóban az ún. „stockholmi felhívást”. Miközben a felhívás aláíróinak serege egyre szaporodott, valóságos békevédelmi bizottság-alapítási láz bontakozott ki. Amikor tehát Bereczky Albert dunamelléki püspök mint a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Bizottságának elnöke 1950. augusztus 9-én Willem A. Visser't Hooftnak, az EVT főtitkárának írt nyílt levelében bírálta a torontói nyilatkozatot, már egy rövid, de jelentős múltú diskurzus folytatásaként tette ezt. A diskurzus során korábban csak a béke ügyében tanúsított bizonytalanságot vetették az EVT szemére,⁹ Bereczky azonban ezen már túllépve politikai elfogultsággal vádolta a főtitkárt. Levelét a helyzet drámai leírását követően azzal kezdi, hogy megköszöni a főtitkár elismerő szavait, melyek szerint

„mi, az ún. »vasfüggöny mögött« azt a »kemény«, de »csodálatos feladatot« tanuljuk, amelyből »az egész keresztyénség meggazdagodásának« kell létrejönnie. Mi itt, különösen az elmúlt öt esztendő alatt, igyekszünk tanulni az egyház leckéjét, s teljes alázatossággal el merjük vállalni azt, hogy szolgálatunk – gyarlóságainkkal és tévedéseinkkel együtt – valóban nem csak saját egyházunk gyógyulására való, hanem talán segíthet valamit az egész világkeresztyénség számára feladott új lecke megtanulásában is.”¹⁰

A levél ezt követő részében keveredik a politikai és teológiai érvelés. Egyrészt Bereczky szemére veti a főtitkárnak, hogy miközben azt „hangsúlyozta, hogy az Egyházak Világtanácsának nem szabad a politikai szférába átlépni, mert neki sokkal nagyobb feladata van, ti. a »Krisztus ügye«, a koreai helyzet megítélése során mégsem a keresztyén hit döntését érvényesíti. Bereczky szerint a főtitkár tévesen tulajdonít pártatlanságot egy olyan „bizonyítéknak”, mely egy „politikai tényezőtől”, az UNO dél-koreai bizottságától származik. Másrészt felhívja Visser't Hooft fi-

⁸ Lásd: Fagyjev és Ehrenburg beszéde a stockholmi békegyűlésen. *Magyar Nemzet*, 6 (1950/67), 1.

⁹ Fekete Sándor például így ír *Az egyház világbéke-szolgálat*a című cikkében a kérdéssel kapcsolatos dilemmák kapcsán: „Állapítsuk meg szomorúan, hogy világszerte sok keresztyén topog a zsákutcák valamelyikében. Erre vall egy sor egyházi nyilatkozat, pásztorlevél és deklaráció, amelyek egytől egyig bizonytalanságot árasztanak a világbéke kérdését illetően. Még az Egyházak Világtanácsa nyilatkozatai sem mentesek ettől a bizonytalanságtól. Legutóbb kiadott püünkösi körlevelében sem tud továbbmenni az Istentől hit által elnyert, belső, egyházi, lelki béke (egyébként helyes) hangoztatásánál s vajmi keveset mond az egész emberiség békés jövődjének felelősségteljes munkálásáról.” Fekete Sándor: *Az egyház világbéke-szolgálat*a. *Az Út*, 3 (1950/21), 1–2.

¹⁰ Bereczky írása a magyar protestáns egyházak külföldi sajtótudósítójában, a *Hungarian Church Press*-ben jelent meg, magyarul csak kivonatolva vált ismertté *Az Út* 1950/34. számában megjelent összefoglalójából. A következő idézetek ebből a kivonatból származnak. Bereczky Albert: Bereczky Albert nyílt levele az Egyházak Világtanácsa főtitkárához. *Az Út*, 3 (1950/34) 3.

gyelmét arra, hogy ő a háborús uszítás szempontjából csak a pogányságot és ateizmust tartja veszélynek, míg Bereczky szerint sokkal nagyobb veszélyt jelent a magát keresztyénnek állító nyugati világ farizeizmusa.¹¹

A levél végén a bizonytalanság és határozatlanság korábban felvetett vádját ismételve a következőt írja:

„Önök a 7. pontban síkra szálltak a modern harci eszközök, az atombomba, a baktériumfegyver és a totális bombázás ellen. Hiszem, hogy őszintén kívánják, hogy ezek az eszközök nemzetközi egyetértéssel egyszer s mindenkorra elháríttassanak. De kérdezem: hogyan? Én őszintén helyeslem a stockholmi üzenetet és helyeslem az érdekében való propagandát. Mert mit helyeseljek mást. Talán azt, amit önök írnak, hogy »mi üdvözlünk minden komoly tervet, amely ehhez (ti. a modern háborús eszközök félretételéhez) segíteni akar«? Mit kezdjünk ezzel? A stockholmi üzenet konkrét. Az önök üzenete – bocsássa meg a kifejezést – csak vágyalom.”¹²

Bereczky tehát jelezte, hogy az EVT politikailag elfogult és bizonytalan határozatával szemben az akkor már a szocialista „Békétáborban” milliók által aláírt és legitimált – az atomfegyverek leszerelését és nemzetközi ellenőrzését sürgető, illetve az atomfegyvert elsőként bevető államot háborús bűnösnek tekintő – stockholmi nyilatkozatot fogadja el, s burkoltan ezt javasolta az EVT-nek is.

Bereczky 1950. augusztus 14-én elküldte nyílt levelének egy példányát Rákosi Mátyásnak is, aki már akkor tudott arról, amikor az még meg sem jelent, hiszen a püspök mellett a Dunamelléki Református Egyházkerület élén főgondnokként álló Kiss Roland, akit szintén a kommunista hatalom segítségével választottak meg egyházi tisztségébe, Bereczkyről közvetlenül Rákosinak jelentett. Kiss többnyire negatív színben igyekezett feltüntetni Bereczkyt, de ebben az esetben a levélről mint várható sikerről számolt be, mely „a szocialista törekvések nagy, erőteljes és megrázó kiáltványa”.¹³

Bereczky 1950. szeptember 2-án személyesen is találkozott Visser 't Hooffttal, aki visszaemlékezéseiben úgy írja le a püspököt, mint aki nem opportunistá, azaz nemcsak alkalmazkodott az új politikai környezethez, hanem szinte fanatikusan

¹¹ A magyar kivonat a magyar nyelvű diskurzusokhoz igazodik. Lányi Gábor elemzése szerint az eredeti angol szöveg ennél sokkal konfrontatívabb: „Bereczky már az első mondatban kijelentette, hogy a Nyilatkozat azzal fenyeget, hogy szétszakítja a Világtanácsban egyesült egyházak közösségét s a Torontói Nyilatkozattal az EVT elvesztette függetlenségét, és a politikai Nyugat szószólójává vált.” Lányi Gábor: i. m. 193., 195.

¹² Bereczky Albert: *Bereczky Albert nyílt levele az Egyházak Világtanácsa főtítkárához*, 3.

¹³ Lányi Gábor: i. m. 198.

meg volt győződve arról, hogy prófétaí küldetése az, hogy az új kommunista rendet a hívekkel elfogadtassa. Mint írja, Bereczky „olyan makacsul ragaszkodott meggyőződéséhez, hogy gyakorlatilag lehetetlen volt tudatosítani benne az ökumenikus családon belül vallott más, nem kevésbé fontos meggyőződéseket”,¹⁴ miközben keveset tudott a nyugat-európai és angolszász világról, és a helyzetet kizárólag a saját hazájában és saját életében zajlott nagy változás összefüggésében látta.

A személyes találkozást követően néhány nappal, 1950. szeptember 19-én, Visser't Hooft írásban is válaszolt Bereczky nyílt levelére, és főképp két állítására reagált. A püspök érvelése szerint egyfelől az EVT Koreával kapcsolatos állásfoglalása akkor lett volna hiteles, ha az a nyugati keresztyénség gyarmatosító múltja feletti őszinte bűnbánatának „mélységéből fakadt volna fel”, és erre a bűnbánatra való felhívással kapcsolódott volna össze. Másfelől Bereczky – épp a levél kezdetén írt, már idézett köszönetnyilvánítása folytatásaként – annak szükségességére is felhívta Visser't Hooft figyelmét, hogy az egyházaknak szerte a világon fel kell ébredni „annak felismerésére, hogy a Nagy Konstantintól kezdődő korszak lezárult, és az egyháznak, ha lenni akar, sokkal inkább Jézus Krisztus egyházának kell lennie, mint eddig volt”.¹⁵

Válaszában Visser't Hooft mindkét megjegyzéssel teljes mértékben egyetértett. Megjegyezte azonban, hogy meglátása szerint a Bereczky-féle egyházkezelés csak a református egyház „tegnapi hatalmakkal” való szoros kapcsolatát bánta meg, míg a „mai hatalmakkal” szemben nem küzdött a valódi szabadságért. Mint írja: „szeretnénk látni, hogy az egyház új belső szabadsága megmutatkozik-e az állami totalitarizmus és a törvénytelenég elleni nyilatkozatokban”.¹⁶ A második megjegyzéssel kapcsolatban pedig Visser't Hooft feltette a kérdést, hogy az MRE valóban maga mögött hagyta-e a konstantini korszakot: „A konstantini korszak jele, ha egy egyház hagyja magát politikai ügyekre használni. Én – és sokan mások is – úgy gondolom, hogy az önöknél, és más keleti egyházakban, nagyon is konstantini módon megy.”¹⁷

Bereczky 1950. október 15-én kelt válaszában Visser't Hooftnak az egyház konstantini vonásaival kapcsolatos megjegyzésére kifejtette, hogy Isten megítélte az egyházat, mely nem folytathatta múltbeli hatalmi törekvéseit, de egyszersmind megadta az újjászületés lehetőségét is. Bereczky az isteni kegyelem jeleként érté-

¹⁴ Visser't Hooft, W. A.: *Memoirs*. WCC Publications, Geneva, 1987, 221. Idézi Lányi Gábor: i. m. 199.

¹⁵ Bereczky Albert: *Bereczky Albert nyílt levele az Egyházak Világtanácsa főtítkárához*, 3.

¹⁶ Lányi Gábor: i. m. 201.

¹⁷ Uo.

kelte az állam és a református egyház között 1948-ban megkötött egyezményt, mely véleménye szerint felszabadította az egyházat a lelki munkára, és lehetőséget adott arra is, hogy kilépve az állami támogatások elfogadásának hagyományából, az öfenntartás felé haladjon. Ebből következően – írja – „Elhatároztuk, hogy igent mondunk a szocializmus békéért és igazságosságért folytatott harcára”.¹⁸

Az 1950. szeptember 19-i levelében a főtitkár, miközben visszautasította Bereczkynek az EVT politikai elfogultságára vonatkozó vádjait, megjegyezte, hogy az egyház csak úgy tudja betölteni feladatát – és ez az ökumenizmus jövője is –, ha gyakorolja az egyensúlyozás művészetét a különböző politikai vélemények, illetve a semmitmondás között, és kéri az egyház Urát, hogy mentse meg őt. „Csak ezen a keskeny úton találkozhatunk.”¹⁹ Visser't Hooft és Bereczky keskeny útja végül nem találkozott, s a torontói nyilatkozat tárgyában folytatott közvetlen levelezésük ezzel tulajdonképpen úgy ért véget, hogy egyik félnek sem sikerült meggyőznie a másikat. A következő hónapokban azonban Bereczkynek az EVT különböző fórumain személyesen is lehetősége volt bemutatni álláspontját, s így az ügyet a püspöknek a békeharcban elért eredményei közt és befolyása egyértelmű jeleként tartották számon.

Ennek a sikernek a kommunikációjára kiváló alkalom nyílt, amikor Robert Mackie, az Egyházak Világtanácsa helyettes főtitkára, az egyházak kölcsönös segítségbizottságának igazgatója 1951. május végén nyolcnapos tartózkodásra Magyarországra érkezett mint a református egyház vendége. Mackie három évvel korábban már járt Magyarországon, látta a változásokat, és nagyon pozitívan nyilatkozott azokról, az egyházi sajtó pedig részletesen be is számolt útjáról. Mackie elutazása előtt nyilatkozatot adott *Az Út* újságírójának, mely szerint azzal a tudattal hagyja el Magyarországot, hogy „Itt az egyház életében a Szentlélek hatalmas ereje működik és nyilatkozik meg. A Lélek nemcsak egyes keresztyének életét szüli újjá, hanem a magyarországi keresztyéneket ugyanakkor egybekapcsolja keresztyén testvéreikkel az egész világon.”²⁰

Az egyház vezetése számára Mackie nyilatkozatának mindkét eleme, a szakrális legitimitáció és a nemzetközi kapcsolatot megerősítő üzenet egyaránt fontos volt, s a lap egy héttel később már így foglalta össze az elmúlt évek történéseit:

¹⁸ Uo. 203.

¹⁹ Idézi Lányi Gábor: i. m. 201.

²⁰ Kádár Imre: A magyar egyházak életében a Szentlélek hatalmas ereje működik – mondta Robert Mackie, az Egyházak Világtanácsának helyettes főtitkára. *Az Út*, 4 (1951/23), 2.

„Kapcsolataink fejlődésében az újjáépítési korszak lezárulása új fejezetet nyitott. Egyházunk kötelességének érezte, hogy az evangélium tanítása szerint »azzal szolgáljon a többi tagoknak, amije van és nem azzal, amije nincs«. Bizonyosságot kezdett tehát tenni a külföldi egyházak felé az igének arról az új megértéséről, amelyet nemzeti és egyházi bűneink felett tartott bűnbánatában és töredelmében ajándékol kapott. Egyszersmind beszámolni igyekezett annak a keskeny útnak egyes szakaszairól, amelyet Isten kegyelme a megújuló egyház számára a nagy társadalmi megújulás közepette, népi demokráciánkban készítget és egyenget. Ezeket a bizonyágtételeket eleinte többé-kevésbé idegenkedve fogadta a legtöbb nyugati egyház. Ha akadtak is olyan éber teológusok, akik felismerték egyházunk új megnyilatkozásaiban a közös, az egy Lélek beszédét, a többség egyelőre inkább elzárkózott e bizonyágtételek elől. Egyesek meg is botránkoztak, mert úgy vélték, hogy a nyugati anyagi segítség egyházunkat a nyugati ideológia mellé kötelezné le.

Nem mondhatjuk, hogy ez az időszak már teljesen elmúlt. Tény azonban, hogy a nyugati egyházak többsége és az Egyházak Világtanácsa felé most már sokkal pozitívabb feladatot végezhetünk. Hromádka professzor szép szavával élve, »a szeretet offenzíváját« folytathatjuk feléjük, hogy megnyerjük őket a fenyegetett béke védelmének szolgálatára. A nyugati egyházak legtöbbször számára már nem kérdéses a mi egyházvoltunk. Nem kételkednek abban, hogy valóban a »Krisztus szerelme szorongat« bennünket, amikor hozzájuk szólunk. Testvéri egységünkől fakadó kötelességünknek ismerik el, hogy amit az igéből nyerünk, azt megosszuk velük. Az a Nyílt levél, amelyet az Egyházak Világtanácsa szerencsétlen torontói nyilatkozata után Bereczky Albert intézett a Világtanács főtitkárához, úgyszólván az egész világkeresztynséget megmozgatta. Az az üzenet is, amelyet a Világtanács központi bizottsága Biévresből küldött a tagegyházaknak, olyan választ váltott ki a magyar protestáns egyházakból, amelyet az egész komoly egyházi sajtó leköszölt és amely az Egyházak Világtanácsának vezetőit is gondolkodóba ejtette. Péter János püspök a Református Világszövetség strasbourgi világkonferenciáján beszámolt arról a kísértésünkről, hogy merőben új helyzetünkben a tanító szerepére vállalkozunk nyugati testvéreink irányában. E kísértés ellen azzal is védekezünk, hogy őszintén feltárjuk előttük a magunk belső életét. [...] Eszünk ágában sincs katedrára, vagy éppen magas lóra ülve beszélgetni nyugati testvéreinkkel. Meggyőződésünk azonban, hogy az út, amelyen járunk, előbb-utóbb az ő útjukká is lesz.”²¹

Ezekből az évekből számtalan megnyilatkozást lehetne még idézni, akár az egyház belső nyilvánosságából, akár az állami sajtótermékekből belföldi és külföldi

²¹ Kádár Imre: A nyugati egyházakkal és az Egyházak Világtanácsával ápolott kapcsolataink egészséges fejlődésének iránya. *Az Út*, 4 (1951/24), 3.

vonatkozásban egyaránt – mindegyik azt az önértelmezést és legitimációs stratégiát visszhangozza, melyet a fenti cikkben is olvashatunk. Ennek az önértelmezésnek az egyik legfontosabb külső visszaigazolása Mackie nyilatkozata mellett az volt, hogy Bereczky 1952. január 23-án a békeszolgálatban betöltött szerepének elismeréseként a prágai Comenius Teológiai Karon díszdoktori címet kapott. A kar dékánja, Josef Hromádka laudációjában kiemelte:

„Bereczky püspök, aki jelentős módon részt vett a magyar dolgozók harcában a reakciós burzsoá Honthy-kormányzat ellen, aki bátran harcolt az embertelen antiszemitizmus ellen írásban és tettben, aki száz és száz magyar zsidót mentett meg, ma eredményesen szól bele a világprotestantizmus életébe és a gyakorlatban mutatja meg, hogyan kell szolgálnia az igazi evangéliumi lelkipásztornak. Az ő szavát az egész világ béketábora hallja. Az a béketábor, amelynek követeléseiért Bereczky Albert fáradhatatlanul és elszántan harcol.”²²

A narratíva fejlődése

Egy valamirevaló református teológiában azonban bármilyen jól szerkesztett is egy érvelés, az első szél elfújja, ha nem épül az ige kősziklájára. A fentiekben bemutatott önértelmezés „bibliai alapját” Péter János 1949. december 15-én a debreceni Nagytemplomban elmondott püspöki székfoglaló beszédében adta meg. Péter szerint nem csupán „Magyarországon, hanem Nyugaton és Keleten egyaránt az egyház egyre inkább tudatában van annak, hogy – mint az új kor hajnalán – új történelmi korszak előtt áll s az egyház jelenlegi nemzedéke azzal a kérdéssel néz szembe, hogy meg tud-e felelni történelmi feladatának?”²³ Keletről és Nyugatról a keresztyén egyházak figyelme pedig a magyar református egyház felé fordul, elsősorban azért, „mert a közöttünk megújult igének messze földön híre van.”²⁴ „Az érdeklődés mértékének illusztrálására hadd említem meg, hogy közvetlenül megválasztásom után az egyik legkedvesebb és legmelegebb üdvözlő levelet Új-Zélandból kaptam. Jegyezzük fel magunknak megilletődötten és alázatosan: »látványosságai lettünk a világnak.«”²⁵

Ez az összöveg, s ettől kezdve Péter rendszeresen használja – többnyire a konkrét hivatkozás mellőzésével – a Korintusiakhoz írt első levélre utaló hivatkozást.

²² N. N.: Bereczky Albertet a prágai Comenius-fakultás díszdoktorává avatták. Az *Út*, 5 (1952/4), 1.

²³ Péter János: *Eligazodásunk. Református Egyház*, 1 (1949/21), 3.

²⁴ Uo. 4

²⁵ Uo. 8.

A narratíva fejlődése szempontjából különösen fontos Péter Jánosnak 1950-ben a Református Világszövetség strasbourgi nemzetközi konferenciáján elmondott beszéde, mely *Az Út* 1951/4. számában jelent meg, és amelyet Kádár Imre fentebb hosszán idézett cikkében is említ. Péter ebben kifejti, hogy „az egyház Nyugaton olyan társadalomban él, amely a liberalizmust és a kapitalizmust szeretné fenntartani, viszont az egyház Keleten olyan társadalomban él, amely a szocializmust akarja megvalósítani”. Ennek az egyháznak a kísértéseiről a következőket mondja: az első kísértés az, hogy

„mivel az olyan nagyarányú átalakulásban, amelyen népünk élete keresztül megy, az események rendkívül impresszívek, az egyház abban a kísértésben él, hogy az igében adott kijelentés mellett az eseményekben egy második kijelentést fogadjon el, vagyis azt, hogy ne az igéből értse a történelmet, hanem a történelemből az igét. Állandóan könyörögnünk kell azért, hogy Isten őrizzen meg bennünket ettől a kísértéstől. A másodikat így fogalmazhatom meg: mivel Isten irgalmas ítélete a mi egyházunkat állította a legközvetlenebbül szembe azokkal a kérdésekkel, amelyek az egyetemes egyház mai kérdései, azért abban a kísértésben vagyunk, hogy magunkat a többi egyház fölé emelve, tanításokat adjunk a többi egyházaknak az egyház mai nemzedékének kritikus kérdéseiről és igyekezzünk megmagyarázni azoknak az egyházaknak, amelyek előtt ezek a kérdések még többé-kevésbé leplezettek, olyan dolgokat, amelyek számukra megmagyarázhatatlanok. Ettől a kísértéstől csak a bűnbánat őszintesége és komolysága őrizhet bennünket. Mert amikor töredelmünk és bűnbánatunk igazán a maga helyén van, akkor tudjuk, hogy nem az a feladatunk, hogy másokat tanítsunk, hanem az, hogy mi magunk vizsgáljuk nyitott és alázatos szívvel azokat a leckéket, amelyeket Isten a mi számunkra feladott és azokat vállaljuk. Ami tanulni valót pedig más egyházak számára Isten a mi egyházunk életében adni akart, azt Ő maga fogja feltárni azok előtt. Minden munkánkkal, kérdésünkkel egyszerűen csak úgy vagyunk, ahogyan Pál apostol magára nézve mondta: »látványossága lettünk a világnak« (1Kor 4,9). Mindaz, amit elmondott egyházunk eddig a többi egyházak felé, nem is tanítás kíván lenni, hanem az ilyen jellé lett egyházzal való híradás. Ezzel a lélekkel kérem, hogy erre való figyelemmel nézzenek egyházi életünk minden külső és belső megnyilatkozására és ezzel a figyelemmel hallgassák azt is, amit egyházunk eddig elmondott és ezután elmond az egyház helyzetéről, felelősségéről, a protestantizmus és római katolicizmus viszonyáról, a szocializmusról és a keresztyénségről, a háború és a béke kérdéséről.”²⁶

²⁶ Péter János: Strasbourgi előadása a magyar református egyház helyzetéről. *Református Egyház*, 2 (1950/18), 6.

Ezekben a témákban az egyházi élet legbelső megnyilatkozásainak az igehirdetéseket tekinthetjük, melyekben a „látványosságmotívum” – hasonlóan a lelkészek és a hívek Péter János-i értelemben vett „eligazodását” szolgáló többi motívumhoz – rendszeresen felbukkant. Az egyház hivatalos lapja, a *Református Egyház* „Igeszolgálatunk” rovata az eligazodást szolgálva rendszeresen tett közzé mintaprédikációkat, illetve bűnbánati hétre, evangelizációra vagy ünnepi alkalmakra prédikációvázlatokat. 1951 húsvétjára készülve az egyik bűnbánati sorozatban Kiss Sándor a száradt kezű ember meggyógyítása (Lk 6,6–11) kapcsán Jézus és a farizeusok konfliktusára teszi a hangsúlyt: „Jézus belelát a szívükbe. Látja, hogy elérkezett a döntés órája. Az ellenség magatartása olyan, hogy nincs remény a megbékélésre. Ráparancsol hát a betegre: kelj fel és állj a középre! A gyógyulás mindig így kezdődik: Jézus megszólít, azután kimozdít a helyükből, és végül »középre állít« (mindenki szeme ránk irányul: »látványossággá leszünk«)”²⁷ A beteg ember az egész koncepcióban azonban csak mellékszereplő, az igehirdetés konklúziója – Bereczky Visser't Hooftnak írt nyílt levelére rímelve – a farizeusok ellen szól: „Úgy érzik, hogy roppant sérelem esett rajtuk, s ezért esztelen harag, féktelen düh lett úrrá rajtuk (íme a »maga-biztosság« eredménye: ha az emberi okosságot, a saját gondolatainkat hirdetjük Isten akarata helyett...)”²⁸ A gondolatmenet önmagában nem különösebben érdekes, de ha az eddig bemutatott Bereczky- és Péter-szövegek kontextusába állítjuk, érezhető, hogy a szerző nem csupán a jelmondattá vált 1Korintus-idézet erejéig azonosul a hivatalos irányvonallal. Székfoglalójában Péter János is az egyház gyógyulásáról beszélt, ez látványosságában az a „mirum”, amire mindenki rácsodálkozik, amin mindenki meghökken („stupor”),²⁹ s amiből kiindulva az egyház bizonyágtétele az új rend mellett kifejthető, elfogadható és belátható.

Ez a motívum különösen erősen jelenik meg a Magyarországra érkező külföldi delegátusokkal kapcsolatos sajtóbeszámolókbán, azonban többnyire indirekt

²⁷ Kiss Sándor: Higgy és cselekedjél. *Református Egyház*, 3 (1951/6), 22.

²⁸ Uo. 22.

²⁹ A *mirum* és *stupor* Rudolf Otto numinózus koncepciójában a transzcendens megmutatkozására adott emberi reakció egy-egy formája. A *mirum* a csoda, a nem várt, az el nem képzelt, a numinózus tetten ért irracionalitása. A *stupor* a többnyire ezzel együtt járó megrökönyödés, megborulás vagy botránkozás, amikor a nem várt annyira távol esik az elvárhatótól, hogy szinte a blaszfémia határát súrolja. A kérdés kifejtésére itt nincs mód, de feltevésem szerint az ilyen numinózus vonások beemelése a vizsgált narratívába, s különösen azok a nyelvi eszközök, melyeken keresztül ez történt – a szocializmus hétköznapi tapasztalatainak a vallás, az ébredési kegyesség nyelvén történő elmondása – azt a célt szolgálták, hogy az olvasók képessé váljanak a transzcendens mutatkozásoként, vallási élményként átélni az eseményeket. A kommunikációnak ez a stilisztikai eszköze az egyházvezetés üzenetének tartalmát erősítette. Rudolf Otto: *A szent*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999.

módon: nem a látványosságról szólnak, hanem a látvány megértéséről tesznek bizonyosságot. Mackie esetében is láttuk, de ezt érhetjük tetten abban a beszámolóban is, mely Heinrich Hellstein zürichi lelkipásztor, a Svájci Református Segítő Szolgálat vezetője 1950. október 14-i sárospataki látogatásáról Az Út hetilapban megjelent. Hellstein is járt három évvel korábban Sárospatakon, ő is látta a változásokat, s ezekből – a lap szerint – a következő tanulságot vonta le: „Gyakran megkérdeztem, vajon Isten nem éppen azért akar-e bennünket, nyugati keresztyéneket tanítani, ami a ti életetekből és bizonyoságtételetekből kiolvasható? Nemcsak a gazdasági kérdésben, hanem a valóság kérdésében is alighanem töletek kell kapnunk útmutatást.”³⁰

1952-ben Bereczky Albert még Péter János strasbourgi beszédéhez hasonlóan – bár vélhetően mindkettőjük esetében inkább egy retorikai megfontolásról, mint valós kétségekről volt szó – a látványosságnarratíva veszélyeit is a figyelem fókuszában tartja, de Péterrel ellentétben már nagyobb hangsúlyt helyez azok súlytalanná tételére, a narratíva érvényességét megkérdőjelező érvek cáfolatára. A prágai egyetem Comenius fakultásán **történt díszdoktorrá avatásán felolvasott**, *Az egyház prófétai szolgálata* című előadásában Hromádka fent idézett laudációját követően így fogalmazott:

„Bizonyára sokszor elfeledkeztünk róla, hogy mi itt a második világháború átélésében s a népünket végpusztulással fenyegető veszedelmek után megindult óriási méretű társadalmi átalakulásban olyan élményeken mentünk át, amik reánk nézve is komoly kísértést jelentenek. Az események és élmények rendkívüli ereje azzal a kísértéssel járt, hogy az eseményekből magyarázzuk az ígét, az eseményekből forduljunk az ígéhez és ne megfordítva: mindig az ígéből értjük meg az eseményeket és nyerjük el az események között az eligazodást, azt a szolgáló életet, azt a gyümölcstermő és hasznos egyházi munkát, amelyre a lélek vezet. Bizonyára azt is sokszor elfelejtettük, hogy akik nincsenek birtokában a mi tapasztalataink és így semmit sem tanultak azokból az eseményekből, amelyek minket nagyon is sokra megtanítottak, igen nehezen érthetnek meg minket. Ez utóbbinak köszönhetjük, hogy néha bosszantóan igaztalan vádak, gyanúk és rágalmak születtek – nem merem mondani, hogy azért, hogy a mi nyugtalanító létünket és a világszerte nyugtalanodott keresztyén lelkiismeretet elnémítsák. Milyen mérgezett atmoszférát tudnak létrehozni ezek az igaztalan vádak és rágalmak, nem akarom most részletekkel illusztrálni. De arra rá kell mutatnom, hogy sajnos, mi sem voltunk úgy felvértezve az ilyen ellen,

³⁰N. N.: Szeretnünk kell ezt a világot és imádkoznunk kell érte. M. Pradervand és H. Hellstein Sárospatakon. *Az Út*, 3 (1950/43), 2.

mint Pál s nem tudtuk magunkat a belső szabadságnak azzal a békességével a világ látványosságává tenni, ahogy az apostol cselekedte. De mindezeket tudva és mindezeket elismerve, semmit sem változtathatunk azon, amit mi ma Isten egyháza konkrét és aktuális szolgálatának ismertünk meg. Alázatosságunk nem teheti és nem is teszi kétségessé, ingataggá vagy bátortalanná azt a bizonyágtételt, amellyel a mi egyházaink tartoznak annak az Istennek, aki szereti a cseh-szlovák és a magyar népet, aki szereti ezt a világot s akinek történelemformáló keze konkrét, új utakra akar vezetni mindnyájunkat.”³¹

Azt, hogy a narratíva végül hogyan erősödött meg és vált egyértelműen a transzcendens tapasztalat megfogalmazásává, jól szemlélteti Kiss József esperes előadása, melyet 1954. február 23-án egy esperesi konferencián mondott el:

„Gondoljunk azokra az eseményekre, amelyek által egyházunk Isten különös, meg nem érdemelt kegyelme folytán olyan helyzetekbe került, hogy az írás szavával szólhatott: Látványossága lettünk a világnak. Vagy ahogy Péter János legutóbb megfogalmazta: szinte iránytű lettünk a nyugati egyházak számára. Szívet, lelket megrengető események voltak ezek. Akadhat ember, aki minderre azt mondja, hogy vigyázzunk, mert a kísértés hegyén járunk. Én sokkal inkább egy másik hegynek látom, annak, ahol, ez hangzik felénk: Őt hallgassátok! De tudom azt is, hogy e hegy körül háborúk démonikus ereje által meggyötört emberiség kiált gyógyulásért, békéért, életéért. És azt is tudom és hiszem, hogy Jézus Krisztus feljűk is elmondja: Békesség néktek! Ő békét akar adni ma is az emberiségnek. A mi feladatunk pedig az, hogy a neki való engedelmissége által gyógyítsunk, építsük és munkáljuk a békességet: úgy éljünk, úgy fáradozunk, úgy töltsük be hivatásunkat, mint akikre rábízott a békesség evangéliumának mai szolgálata.”³²

Értelmezések

Az egész jelenséghalmoz és szövegtörzset értelmezhető egyfelől a történeti elemzés eszköztárával. Lányi Gábor tanulmányában Bereczky személyes motivációi mellett számos belső egyházi és külső, hatalmi tényező összefüggésében vizsgálja az egyház politikai instrumentalizációját a korai '50-es években. Többek között rávilágít arra, hogy a Visser't Hoofttal folytatott levelezés és a püspök aktív békeharcos szerepvállalása mögött az egyik motívum Bereczky kétségbeesett pró-

³¹ Bereczky Albert: Az egyház profétai szolgálata. *Református Egyház*, 4 (1952/3), 7.

³² Kiss József: Egyházunk a békeszolgálatban. *Református Egyház*, 6 (1954/7), 4.

bálkozása lehetett arra, hogy püspöki pozícióját az egyházon belül és az állam viszonylatában egyaránt Péter Jánossal szemben megerősítse. Lányi ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy ez a rivalizálás – és tegyük hozzá: Bereczky prófétaí öntudata – a kommunista hatalom számára kiváló lehetőséget adott arra is, hogy a református egyházat a saját politikai céljaira használja. Rákosi eleve úgy tekintett a református egyházra, mint „faltörő kosra” az egyházak ellenállásának letörésében. A klasszikus „szalámitechnikát” alkalmazva elsőként a legnagyobb protestáns egyházat kényszerítette megegyezésre, ezzel egyfelől megosztotta a protestánsokat, másfelől a reformátusokat használta a katolikusokkal szemben.³³ Rákosi számára azonban a rendszer nemzetközi legitimitációjában, illetve hírszerzési szempontból is fontos szerepet töltek be az egyházak. Erre világít rá Horváth Jánosnak, az Állami Egyházügyi Hivatal vezetőjének egy 1952 decemberében kelt feljegyzése, melyben Rákosi figyelmét felhívta Bereczkiéknek a nemzetközi egyházi szervezetekben kifejtett tevékenységére és sikereire.

„Horváth szerint a magyar egyházvezetők felül tudtak kerekedni az elszigetelésükkel és az EVT-ből való kiltításukkal kapcsolatos nyugati terveken. Bereczky tiltakozása a torontói nyilatkozat ellen hosszú távon a világbékemozgalom céljait védte. A feljegyzés hivatkozik Rákosi egy korábbi, mára elveszett instrukciójára is, amelyben arra utasította a magyar protestáns egyházakat, hogy »nyugati kapcsolataikat a jövőben ne a szocialista üzenetek kinyilvánításával, hanem inkább egyházi jellegük hangsúlyozásával tartsák fenn és erősítsék meg«. A feljegyzés szerint a helyzet most már elég érett volt ahhoz, hogy elhagyják a védekező pozíciót, és fokozatos offenzívába kezdjenek, hogy komoly pozíciókat szerezzenek az EVT-n belül. A magyar protestáns vezetők nemzetközi elismerése lehetővé tette, hogy beszivárognak az addig amerikai imperialisták által uralt EVT-be, és a »béketábor« üzeneteit hirdessék, az EVT-t »helyes« nyilatkozatok kiadására ösztönözzék, vagy a békemozgalom érdekében az EVT tisztségviselőiként interjúkat adjanak. Következésképpen az állam teljes mértékben támogatta az Magyarországi Református Egyházat abban, hogy nemzetközi kapcsolatait bővítse.”³⁴

A történeti elemzés ugyanakkor nem ad választ arra a kérdésre, hogy miként működtek és hatottak ezek a narratívák. Elég volt-e egyszerűen a politikai hely-

³³Ladányi Sándor: A református egyház (1945–1989). In: Kollega Tarsoly István (főszerk.): *Magyarország a XX. században. II. kötet. Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság.* Babits Kiadó, Szekszárd, 1996–2000, 417–432.

³⁴Lányi Gábor: i. m. 225.

zet, a megfélemlítés, a sajtó és a nyilvánosság korlátozása, egy koncepció per vagy egyszerűen csak a kongrua megvonásának kilátása, egyszerűen a diktatúra szorítása ahhoz, hogy Bereczky, Péter János vagy éppen Kiss József esperes – és e narratívák itt nem idézett megannyi formálója – nyilvánvaló teológiai tévedéseiből felépüljön egy rendszer legitimációs bázisa?

A probléma átfogó elemzésre itt nincs mód. A téma kutatása – úgy is fogalmazhatnánk, hogy a múlttal való szembenézés, a diktatúra időszakának teológiai gondolkodására való reflexió – a kezdeti lépéseknél tart, sok adat hiányzik, számos forrás feltáratlan, feldolgozatlan, ezért itt egy olyan, eredetét tekintve teológián kívüli szempontot mutatok be, mely véleményem szerint ezt a folyamatot segítheti.

Kiindulópontom Clifford Geertz kulturális antropológus vallásdefiníciója, mely szerint a vallás „szimbólumok rendszere, amely arra szolgál, hogy erőteljes, meggyőző és hosszan tartó motivációkat és lelkiállapotokat hozzon létre az emberekben, miközben kialakítja a létezés általános rendjének koncepcióit, és ezeket a koncepciókat a tényszerűség olyan aurájába öltözteti, amelyben a lelkiállapotok és motivációk egyedülállóan valóságosnak tűnnek”.³⁵ Ez természetesen nem teológiai definíció, de a teológiát mint vallási funkciót legalább részben megragadhatóvá teszi. Geertz szerint a vallás a társadalmi valóság konstrukciójának egyik – a vallásos társadalmakban vagy társadalmi csoportokban az – alapvető eszköze. A vallás felállítja a létezés általános rendjét, s ezt úgy teszi, hogy ez a rend a benne élők számára kizárólagos. Ez a rend az, amire valóságként hivatkozunk, pontosabban a rend az, ami az aktuális valóság számára modellként szolgál. A vallás ugyanakkor be is von ebbe a rendbe és el is kötelez mellette, és arra motivál, hogy az aktuális valóságot a modellhez igazítsuk, s amíg ez nem történik meg, a hiány, a bűn lelkiállapotait indukálja bennünk. Ez a rend egy erkölcsi értékkel is telített rend: ez a jó rend. Azért jó, mert isteni, transzcendens elrendelésen alapszik. A vallás működése során ezért is fontos a transzcendensre történő rendszeres hivatkozás, vagy jeleinek keresése és azonosítása.

A vallás a társadalmi – s azon belül a közösségi és egyéni – identitás fenntartásának is fontos médiuma, hiszen annak a keretnek, viszonyítási rendszernek a hosszú távú állandóságát biztosítja, melyhez képest a társadalom különböző csoportjai és egyénei saját azonosságukat is érzékelik, illetve tudatosítják.

A nagy társadalmi traumák megkérdőjelezzik, megtörik ezt a rendet, illetve viszonyítási keretet. Helyreállítása csak úgy végezhető el, ha a traumafeldolgozás

³⁵ Clifford Geertz: A vallás mint kulturális rendszer. In: Niedermüller Péter (szerk.): *Clifford Geertz: Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001, 76.

társadalmi diskurzusaiban – hiszen a trauma társadalmi szinten is az elbeszélésen, illetve kibeszélésen keresztül, vagyis narratív/diszkurzív módokon dolgozható fel – a transzcendens mutatkozásának, illetve jelenléte kontinuitásának felismerése, rögzítése közösségi szinten, rituálisan, illetve a társadalom kulturális emlékezete számára használható formákban megtörténik.

Hipotézisem szerint az 1950-es években a Magyarországi Református Egyházban gyakorlatilag ez a folyamat kezdődött el.³⁶ Ennek most, a tanulmányomban idézett szövegek alapján csak egyetlen aspektusát emelem ki: a valóságkonstrukció médiarítusait.

Eric Rothenbuhler szerint a rítus a tapasztalatok értelmezésének közös rendjét képviseli az emberi együttélésben.³⁷ Formát ad a formátlan tapasztalatok, érzések megélésének: a megélt, tehát valós, de kifejezhetetlen valóságot – ilyen a trauma is – teszi értelmezhetővé, illetve olyan nyelvi és szimbolikus formákat ad ezeknek, melyek segítségével kommunikálhatóvá és mások által is átélhetővé válnak.³⁸ Végző soron a rítusokon keresztül a társadalom, illetve egy közösség önmagát alkotja meg és közvetíti, ezekben (is) létezik, illetve ezeken a narratív-performatív aktusokon keresztül a csoportszinkronizációt, társadalmi integrációt valósítja meg.

A társadalmi integráció és a kommunikáció nyilvánvalóan szoros kapcsolatban van egymással, hiszen a társadalom a kommunikáción keresztül jön létre, illetve létezik, és minden rítus kommunikáció. A kommunikáció rituális elmélete azonban ezt az állítást meg is fordítja, s a kommunikáció különböző formáit mint – egyebek közt – a társadalmi integrációt megvalósító rítusokat vizsgálja. James W. Carey rítusfogalmából kiindulva rítusnak tekint minden olyan kommunikációs

---

³⁶ Az olvasónak ezen a ponton jogosan lehet hiányérzete és támadhatnak kétségei, hiszen esetünkben nem a traumák feldolgozásának, hanem inkább elfedésének diskurzusaiba láttunk bele. A diktatúrára nem jellemző a traumák feldolgozásának nyílt diskurzusa, ezért is lett a Bereczky-féle kísérlet kudarcos. A traumafeldolgozás során az egyház kommunikációja nem tudott kongruens lenni, a kialakult kettős beszéd – „befelé” megfejtjük a külső kommunikáció kódjait – egyszerre lett megtévesztő és leleplező, nem tudta újrakonstruálni a rendet.

³⁷ Andok Mónika: *A kommunikáció rituális elmélete*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2017, 42.

³⁸ A rítusnak a traumafeldolgozásban játszott különleges szerepével találkozhatunk az ún. kiengesztelődési szolgálatokban. Az 1994-es ruandai népirtást követően a hutuk és tuszik közti megbékélés folyamatában kidolgozott módszertanban számos olyan rituális elem található, mely segíti kimondani az elszenvedett vagy okozott fájdalmat, illetve szabályozott gesztusok során át segíti a szemben álló csoportok és egyének közeledését. A témához magyar vonatkozásokkal lásd: Nagy Károly Zsolt: „Emlékszel, ezt éltük át együtt, és nem akarunk egymásnak rosszat.” Gyűlölet, kiengesztelődé, közösségfejlesztés – interjú Dani Eszter református lelképásztorral. *Sárospataki Füzetek*, 26 (2022/1), 178–190.

megnyilvánulást, melyben a formának jelentősége van, és a cselekvés érvényességében a „helyes” kivitelezés számít.³⁹

Az elmélet a modern társadalmak integrációs rítusai közé számítja a médiát is. Ezt természetesen nem kizárólag a kommunikáció rituális elmélete teszi, hiszen például a modern nemzetállamok – a nemzet mint olvasó közösség – kialakulásának folyamatában Benedict Anderson is nagy jelentőséget tulajdonít a médiumok integrációs szerepének, s ő is merít Habermas nyilvánosság elméletéből. Ebben az elméletben azonban különösen nagy hangsúly kerül a modern tömegmédiá ritualizált, vagyis társadalmilag rögzített formáira és az ezekhez kapcsolódó, szintén formalizált cselekvésekre. A modern és különösen a késő modern társadalmakban a tömegmédiának azért jut kiemelt integrációs szerep, mert a társadalom tagjainak egymással és az intézményekkel való kapcsolata fellazul. Az elsődleges, illetve természetes közösségek szerepe csökken, a társadalmat, közösséget konstituáló „mi” kimondását lehetővé tevő tudásokhoz és tapasztalatokhoz már egyre inkább mediatisztált úton jut hozzá az ember, miközben ez a „mi” egyre nagyobb körre terjed ki. „Ha ebből az aspektusból vizsgáljuk, akkor a tömegmédiá tartalmi, például a média hírei az egyszeri/egyszerű információátadáson túl összekapcsolnak minket közösségünk szimbolikusan konstruált és fenntartott valóságával.”⁴⁰

A késő modern társadalmakban a médiának ezenfelül fontos normaközvetítő szerepe is van. A hagyományos normaközvetítő intézményekhez való – illetve ezen intézményeken keresztül megélt – kapcsolódások gyengülésével, a normatív közösségek, köztük az egyház szerepének és tekintélyének folyamatos csökkenésével párhuzamosan a társadalmi együttélés normáinak közvetítőjévé – és részben a konstrukciójuk színterévé – a média vált. Ez a diktatúrában egészen sajátosan jelent meg, hiszen a kommunista társadalmi átalakulás fontos része volt a hagyományos normatív közösségek lebontása és újak építése. Ebben a folyamatban a leszűkített és a hatalom totális kontrollja alá vont médiának kiemelt szerep jutott, hiszen a hatalom ezeken keresztül is formálta az új, szocialista embertípus jellemét és valóságérzékelését. Ennek során nemcsak az üzenetek, cikkek tartalma, de formája és nyelve is jelentéssel és jelentőséggel bírt: a munkaverseny és békeharc, a kitüntetések és retorziók állandó témái a napilapoknak, miközben a diktatúra új valóságát leíró szavak és nyelvi fordulatok – pl. elvtárs, bizottság, tanács – szüntelen ismétlődése arra kondicionálja az olvasókat, hogy ők is ezek segítségével gondolják el a világot és artikulálják egymással való kapcsolataikat. Az új nyelv megta-

³⁹ Andok Mónika: i. m. 16.

⁴⁰ Andok Mónika: i. m. 55.

nulása az új valóságba való betagozódás, integrálódás része, s ezek a formai elemek a tartalommal együtt a diktatúra médiarítusainak elemi egységei. Ezekből épülnek fel a visszatérő és szinte állandósult nyelvi fordulatokkal közvetített események, az új ünnepek – a „három tavasz ünnepe” és november 7. – vagy épp a példát statuáló koncepciók perек leírásai.

Ugyanezekkel a jelenségekkel találkozunk az egyházban is, ahol azonban a sajtónak még nagyobb a jelentősége. Az egyház, s kivált az egyes gyülekezetek valósága ugyanis az államhatalom kontrolljának peremvidékén volt, az egyházvezetésnek pedig – a jelentős autonómiához szokott református közösségek tekintetében különösen – nem volt meg az eszközrendszere ahhoz, hogy azt totálisan ellenőrzése alá vonja. Az egyháztagnak számára tehát egyrészt a diktatúra valóságának közvetlen tapasztalata, másrészt az egyház vezetése által konstruált valóság – az új rend koncepciója, ami arra volt hivatva, hogy úgy segítsen értelmezni a tapasztalataikat, hogy közben biztosítja identitásuk folytonosságának fenntartásához a referenciális keretet – meglehetősen távol állt egymástól, sőt, olykor a kettő közé ékelődött a lokális gyülekezet-tapasztalat, mely sok helyen még a „régı világ” emlékezetének szigeteként működött. Ennek a távolságnak az áthidalására volt hivatva az egyházi sajtó és „iratmisszió”. Innen érthető az is, hogy miért fektetett akkora energiát a Konvent az 1950-es évek elején az egyházi sajtó rendezésére, miért tette gyakorlatilag kötelezővé *Az Út* előfizetését az egyházközösségek számára, miért folytatott ezért gyülekezetlátogató kampányokat, s miért volt a különböző testületek üléseinek szinte állandó napirendi pontja a sajtóügy.

Ha megvizsgáljuk az egyházi sajtó anyagait, akkor azt tapasztaljuk, hogy a világi sajtóhoz hasonlóan végletesen ritualizáltak. A szövegek formalizált panelekből építkeznek, rengeteg az ismétlődő narratívum, s ezek nehezen félreérthető célja a nyelvezet és az üzenetek habitualizációja. Az egyházi sajtó jellegzetessége azonban ezeken túl az olyan kifejezések használata, melyek egyéni vagy közösségi, sokszor kimondottan vallási cselekvésre való felszólítást tartalmaznak, rítusaktusokat idéznek fel (pl. a bűnbánat, behódolás rituális mozdulatait: leborulás, odahajolás, megtisztulás stb.), vagyis a Bibliából, az egyéni vagy közösségi vallásgyakorlatból ismert szakrális helyzetek nyelvi reprezentációi, felidézései. Ezek a nyelvi eszközök azon túl, hogy egy közös tapasztalatra hivatkozva egyfajta élményközösségbe helyezik az üzenetet, arra is alkalmasak, hogy a transzcendens mutatkozásának aurájába vonják azt, így teremtve valami sajátos konszenzust.

A tárgyalt időszak – úgy a világi, mint egyházi – sajtójának az előbbivel összefüggő és a közösségi integráció szempontjából szintén jelentős sajátossága a dra-

matikus stílus. Egy-egy esperesi értekezlet beszámolóját olvasva az embernek néha az az érzése, hogy egy antik tragédiába tévedt, de a stílus virágzásának kitüntetett helyét a „megtéréstörténetek” jelentik. A műfaj a korábbi belmissziós irodalomból ismert, az '50-es években azonban nem annyira a klasszikus, vallási értelemben vett megtérésekről volt szó, mint inkább az új valóságrendbe való beilleszkedés, például a téeszbe való belépés „hitben meghozott” döntésének drámai leírásairól. Ezek a döntések sokszor valóban drámaiak voltak, a hozzájuk kapcsolódó erőszak – például a veréssel kikényszerített belépés – azonban elbeszélhetetlen volt, így az egyházi sajtóban rendszeresen megjelenő, a bibliai igék jól behatárolható körére épülő és hasonló terminológiával, illetve struktúrában megírt mintatörténetek mint médiarítusok inkább a trauma, a konfliktus elfedéséhez, semmint kibeszéléséhez járultak hozzá. A dramatikus stílus azonban az egyszerű hírleírásokat is áthatotta, így a legapróbb események is a jó és rossz, a krisztusi és az istenellenes erők, a békeharcosok és háborús uszítók drámai küzdelmének egy-egy ütközetévé váltak, igazolva Cary megállapítását, mely szerint

„a hírek nem csupán informálnak, hanem a világot formáló nagy erők drámájáról tájékoztatnak bennünket, amely drámákban mi magunk, az olvasók és nézők is részt veszünk azáltal, hogy helyeslésünkkel vagy tiltakozásunkkal csatlakozunk az eseményt értelmezők csoportjához. A hírek rituális kommunikációja nemcsak leírja a világot, bár azt is teszi, hanem bele is helyezi az információt egy nagyobb összefüggésbe, és egyben el is játssza azt. A kommunikáció így egy olyan szimbolikus folyamatnak írható le, amelyben a valóságról alkotott képünket – nemcsak a részleteket, de az egészet is – állandóan újratermeljük, korrigáljuk és átformáljuk. Mégpedig úgy, hogy közben a káoszról rendet teremtünk.”⁴¹

Végső soron így az egyházi nyilvánosság funkciója még az ún. „viták” esetében sem a valósággal kapcsolatos diskurzusok lefolytatása, különböző nézőpontok ütköztetése vagy – Habermas fogalmával élve – a valóság jelenségeivel kapcsolatos „okoskodás” volt, hanem a szintén habermasi értelemben vett reprezentáció, vagyis az, hogy az olvasók a sajtó hírein, beszámolóin, tanító szövegein, interjúin keresztül szemlélhessék és részévé váljanak az új rend valóságának.

⁴¹ Császi Lajos: *A média ritusa. A kommunikáció neodurkheimi elmélete*. Osiris Kiadó – MTA-ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport, Budapest, 2002, 87.

Mi ebben a folyamatban a bibliai textusok, idézetek, allúziók szerepe? Miért nem elég leírni, hogy a nemzetközi közvélemény élénken figyeli azt, ami Magyarországon a református egyház és az állam között történik? Miért kell a látványosság-narratíva? A református identitásnak fontos része a bibliai nyelv használata, a Biblia – többnyire valamelyik Károli-verzió – nyelvi fordulatainak vagy konkrét igéinek, esetleg ezek *ad hoc* parafrázisainak beépülése a hétköznapi nyelvbe. Visky András *Kitelepítés* című regényében nagyon érzékletesen és a maga komplexitására is reflektálva írja le ezt a sajátosságot:

„a rókáknak barlangjuk van, az égi madaraknak meg fészkekük, az Emberfiának meg nincs hova lehajtani a fejét, mondta akkor Apánk Márikának, de nem folytatta, mert nem tudta, mi a folytatás, és azt sem, hogy milyen magyarázatot fűzhetne most a semmiből bevillant bibliai idézethez, Máté evangéliuma nyolcadik rész huszadik vers, tette hozzá, hogy a zavarát leplezze, amikor számára ismeretlen helyzetbe került, Apánk rendszerint a bibliapókerhez folyamodott, kapásból idézett valamit a szent könyvből, anélkül viszont, hogy elsőre világos lett volna előtte, miért éppen azzal a bibliai szakasszal hozakodik elő, egyszerűen csak hangosan kimondta azt, ami kikíváncozott belőle, kimondta, mert ki kellett mondania, semmi esetre sem azért, mert a jól csengő mondat a leginkább odaillő lenne és valamiféle magyarázatul szolgálna a kialakult tényállásra, és még csak blöffölni sem blöffölt, amikor idézett, pusztán átadta magát a helyzetnek, a bibliai szöveg inkább csak figyelmeztetés volt, hogy két ember sohasem csak kettő, és három sem csak három, és így a végtelenségig, az összefüggések pedig nem ismerhetők meg.”⁴²

A bibliai szöveg betörése a hétköznapi nyelvbe persze olykor csak humoros reakció egy helyzetre vagy ironia, ám ezek az igék, mint vendégszövegek még ezekben az esetekben is többnyire részei a valóságértelmezésünknek. Bekötnék bennünket a transzcendensbe, a kijelentés világába, és fordítva: rajtuk keresztül a transzcendens tör be a hétköznapi helyzetekbe. Ezek a kapcsolódások pedig megerősítik a világképünket, az idézett ige, a hivatkozás adekvát voltára vonatkozó egyetértés közösséget hoz létre, és megerősíti azt a tudatot, hogy mi Isten és emberek előtt végső soron minden változás ellenére azok maradtunk, akik voltunk.

---

⁴² Visky András: *Kitelepítés*. Jelenkor Kiadó, Budapest, 2022, 7.